

ABERE MESEDEGARRIAK

(Azkeneko indar-neurtzeetan saria irabazia.)

GIPUZKOAKO nekazarien bizimodurako eteiñik geyeneko abereak dira: Iriya, beya, zezena, chekorra; ardia, auntza; cherria; astoa; mošala, beorra; konejua, katua, chakurra; olloa, ollarra, atea, usoa, erlea.

Emengo nekazari lanetarako abererik bikañena iriya da, eta oetako uztarri bat on da lur asko, gogor edo treslayak dituztenentzat, edota nekazaritzaz gañera gurdi laneko irabazia dutenentzat. Lanaz gañera, ematen ditu eteintzat, simaurra eta azkenean aragia, larrua ta ezurreta-rañoko guztia.

Lur guchi samar dutenak, samurrak dituztenak eta gurdi lan aundirik gabeak igaro ditezke bei utsakiñ; baña gai ontan on izango litzake uztarri bat emengo jatorrikoa, esne guchišeago emanta ere, lanerako beti erbestekoa baño yayogo ta azkarrago dalako, baita ere manten errezagoa; eta bestetik, asko erortzen dira bei esnabarak lanean gogorcho artu ezker, alegiña jaten emanagatik ere. Au eduki bear da begien aurrean oraiñdik geyago lur sekaiñ, malda edo aldapak diran tokietan, baita ere lur gogor samarrak diranetan, edo saill aundietan. Gañerakoan, on dira bei esnabarak arako erri aundien inguru edo esneak salmenta ona duen tokitan, edota gazta edo ganzchoa (1) egiñ oi dutenetan; baña onez bestera, obe da bi edo ongiro aldiradenak egukitzea chekor ona azita echerako esnea kostu guchirekiñ emango dutenetatik; abek lanerako trebe go dirade ta iri tokia betetzen dute oek baño eteiñ geiego emanaz. Abere guztitan, emengo baserritan eteiñik geyen ematen duena da, bada, beya; bera gandik artzen dira, lana, ume edo chekorra, esnea, simaurra, aragi onetakoa, larrua eta ezurrak. Asko edo

(1) Mantekilla.

guchi, eduki bear da aberea, ondo, ta asko erosi gabetanik mantentzeko moduan, bada obe da bat ondo jana bi erdi goseak baño.

Zezenak, eche bakoitzetan izaten dalarik, poliki irabazten du azitarako, eta ontarako galtzean balio du uztarrirako, utzitzen duela azkenik aragitan naiko ondo.

Chekorarren aragia da galestia, gozoa, irentsi erreza ta emengo nekazariai diru mordoska onak ematen diena, ta azitzen baldin bada, beragan dakartzki aurrez izendatu diranen eteñ edo mesede berak, bakoitzak bere gayan.

Ardia da beste abere bat chit eteñ ugarikoa; baña bakarrik eguki ditezke echardiak arako eche inguruetan baso edo toki zabalak dituztenakgatik, bada bestela berak ematen dutena baño geigo bear dute, lan, mantenu eta gorabera guztiak kontuan artzen badira. Ematen dute simaur, ille, arkume gozo, esne ona, batez ere gazta egiteko, larru, aragi ta ezurrak, guztiak eteñ onak. Bere barrunbearekin egiten diran lopeak janari indartsu ta askorentzat chit gogogarriak dira.

Auntzak ematen ditu, anchumeak, esne ona, batez ere gaišo batzuentzat, aragi, larru ta adarrak gañerako ezurrak; baña bat edo beste lotuan ez bada, ez diteke eguki eche inguruetan, bada askatuan jaten ditu arrapatzen dituen kimu berri, landare ta arbola azalak, eta ematen du beragatik zaintzen bere eteñak balio duten baño lan geyago.

Cherriak, echeak dakarrenarekin ezer asko erosi gabe egukitzen danean, tajuz mantenduaz, ematen ditu irabazi politak gaztetan, egiten du simaur ona ta gizendu ezkeren balio du azkazalez gañerako guztian; ala, illtzen bada bat echerako asko betetzen du beste janarien tokia, da indarreko jatia ta ateratzen da beste zer nai gauz baño modu obean; artzen zaizka odolkiak, lukainkak, urdaya, urdaizpia, solomoa, manteka edo gantza..... guztia janari ona ta indartsua; eta saltzen duenari, modu onean mantentzen danean, irabazi tajuzkoak utzitzen diozka. Bere ankak, belarriak eta muñak guztiz jaki sendoa ta gozoa dute, ta ezurrak azak gozatzeko bikañak dira.

Astoa da baserrian guztiz atsegin dan abere bat, manten erreza, ta naiz gurdichotan eta naiz bizkarrean baratzako gauzak eta beste kalera eramateko chit mesedegarria, baita ere errota zakuk eraman ekarri egiteko, simaurra toki maldatsuetara jasotzeko, bei abere ta gañerakoenzat janaria urrutiko edo gertuko sorotatik echeratzeko ta beste lantegitarako. Emengo baserri bakoitzean bat edo bi asko dira, nolata mendi edo baso eche zabalen bat ez dan edo larrean kostu gabe mantentzeko

toki egokiak ez dituzten, edota bestela, erri aundi edo erburu ondoan beren esnezaz baliatzeko modurik ez duten. Bere eteiñak dira, bada, lana merke egitea, esnea, umea, larrua ta ezurrak.

Mošalak ditu astoaren serbitzu berak, eta zerbait geigo janaritan bear badu ere, modu berean bide egiteko azkarragoa da, naiz iñor gañean edo zernai pisu duela ta naiz gurdichoak erabilltzeko. Oetatik, bat asko da eche bakoitzean, baldiñ eta erri baso edo alkartasuneko larre toki egokiak ez badituzte. Gai ontan irabazi ditezke diru mordoška politak mendian sailcho bat botatzarekiñ, noizik beiñ begiratu batzuek emanaz.

Beorra da beste abere bat, mošalaren modura, mendi onak izaki ezkerro, bere umeakiñ irabazi politak ematen dituen; baño oetako baserrian askan jana emanez egukitzekotan kontu aundirik ez duena.

Konejua da onera eman ezkerro azkar ugaltzen dan abere bat, ta maiz umeak aziaz eteiñ tajuzkoak ematen dituen, baña galtzen asi ezkerro bereala aitzen dana. Bear dituzte tegi egokiak, garbitasuna ondo gordetzeko eran, bada nola pišegille aundiak baidiran, beste modutara usai charra banatzen dute. Chit on dute ichitura bat belardiakiñ, eiztari, zakur edo bestek ostu edo galdu ez ditzan. Umeak egiteko denboran, alde aurretik berezi bear zaizkate arrak, bada bestela jayotzan ayeke, askok dakite berak jaten.

Katua da gauza bearra nekazari echean, arto, gari, baba, inchaur ta beste prutuak sagu arratoyetatik gordetzeko.

Chakurra da abere guztitan otzanena, esker onekoena ta jabe edo ongilleari naitasunik geyena azaltzen diona. Oso mesedegarri da Gipuzkoako baserri banatuetan, bada gordetzen ditu echea, abereak eta beste ondasunak gaitzgillengandik, salatzen dituela eche ondoratzen diran jende arrotzak.

Oloak ematen ditu eteiñ ederrak arraultz eta chitoakiñ, batez ere kalte aundirik soro eta baratzetan egiten ez badute. Beragatik, komeni da ez echea geyegi egaztiz betetzea, bada ortaraka jaten dute alkar eta ez dute ematen buruz buru guchiren erdi eteiñik, kalte geyago egiten badute ere. Arraultzetarako asko dira bazerri bakoitzean amabost bat guchi gorabera, beiñtaz echera billduaz egukitzekotan. Gañerakoak, asko edo guchi badira, obe da ollaiško, ollanda edo kapoitán saltzea, ollo zarrak gazteakiñ ordaiñduta.

JOSE IGNACIO GARMENDIA TA ARREGI

(Amaituko da.)

ABERE MESEDEGARRIAK

(Amaya)

Ollarra komeni da olloak soro ta baratzetatik kanpora larratzeko, bada oek bakarrik aren laguntza gabe billdurtiak izaten dira piñtiakiñ eta bestela, ta ez dute alderik egiten eche inguruko, kalte egiteko tokietatik. Gañera, bearra da ugalmenerako.

Ateak dira ureko ta legorrekoak. Urekoak ematen dute eteiñ geigo kostu ta kalte guchigorekiñ erreka baztarretako baserritan, zergatikanze, urean arkitzen dituzte šomorro modu asko ta beste urak dakartzkien jan gauzak, beren bitartez mantentzen dira geyenbat, denbora berean kalte egiteko tokietatik aldeanduaz. Arraultz eta aragitan ondo utzitzen dute. Legorrekoak kalte geigo egiten dute lurretan ta jaten geyago eman bear zayote; ala, utzitzen dute eteiñ guchigo.

Usoak toki onean, kabiak ondo antolatu ezker, sarri ipiñtzen edo ateratzen dituzte umeak, eta beren aragi piñarekiñ echerik askotan geitzen dute artukizuna; baña ereizioko garayetan komeni da ichian egukitzea, bada sorotan kalte aundiak egiñ oi dituzte ereiñdako azia billduarekiñ, eta orrengatik lur jabeak askotan botatze dituzte tiroz eraz arrapatu ezker.

Azkenik, erlea da abere egotu chit beargillea, ematen dituena eteiñ piñak estitan eta argizaitan. Erlauntzak bear dute ipiñi sortaldera, ifarraldeko aize otz eta eguerdialdeko ta sartaldeko bero geyegikoetatik gordetzeko. Onera asitzean, bereala ugaltzen da; baña baita ere, bestera, bereala galtzen da ezbearrean asi ezker. Orrengatik da esaera, erletan ez ditekela jarri ondasun guztirik.

Nekazariak bizitza ontarako egiñ dezaken erokerikik aundienetako bat da, apustuetan, geyegizko ta eragabeko lanetan edo beste zer nai

modutara abereak gaitzki erabiltzea; bada egiten diozka bere buruari kalte chit aundiak, azaldurik gañera bere biotzaren kaškartasun, zimurtasun ta makurtasuna. Askotan entzun izandu da, egia dan bezela, aberentzat errukirik ez duenak ez oi duela ere izan gizatasunarentzat eta bere lagun urkoarentzat, eta ala, bildur izateko da orrelako barrena duenarekiñ pamily alkartasun ta lagunarte guztietan. Apustu aizea duten gizon arroak eguki oi dituzte beren echetan iritzar eta bei antzuak, ase ta bete jan erazotzen diotela sortutzen dituztenak eta ez dituztenak, eteiñ oneko bei ta beste abereak egukitzearen tokian edo orde, eta illeta orretan jarraiturik gertatzen bazayote apusturen bat edo beste irabaztea, naizta egiñdako kalteren laordenik ez ordaiñdu, badijoazte geroz gogotikago bide galgarri orretan aurrera alik eta besteren bat edo bi galtzera irichi ditezten arte, ta orduan datoz pamilyen illtasuna, lanerako gogogabeta-suna, nekazaritzen eta beren buruen galera, ondamendia.

Ongi zuzendutako nasketak ematen dituzte aberetan ondoren mesedegarriak arraza edo jatorriak obetuaz, iraupena, ugalmena ta indarra geituaz; eta orregatik izan bear da kontu ona aukeramen edo esleizio oyetan ta nasketak egokiro egiten al daneraño. Aldatu bear dira abereak osoro zartu ditezten baño lenago bada zartzaroan mantenu geigo bear izaten dute aldeguztitara eteiñ guchigo ematen dute eta galtzeko arrisku geigo izaten dute.

Badira oraiñdik beste abere alimani edo pišti batzuek, Guipuzkoako nekazarien ongilleak, beren landare, arbola eta lurrak šomorro kaltegarrietatik gorde edo garbitzen dituztenak, eta alare askok begiramenturik ez diegu ori jakiñ gabez, edo gere charkeriz, illtzen ditugula arrapatu ezkerro gauz aundi bat egiten bagenuke bezela.

Probintzi ontako, orretarako abere, alimani edo piştirik agirienak ditugu:

Trikua, muskarra; sagušarra; aiñbeste choricho, nola diran chepech, chanchangorri, burubelch, fitro, karnaba, tariña, chiyo, choka, pirri-piyo, piñchana ta beste izendatzen ez dakizkigun asko; paguso, eskiñuso eta tortolloak; eper eta galeperra; enaberak (1); okilla, kukua; zozoa birigarroa, ollagorra ta beste asko.

Trikua da ongille chit aundia emengo nekazariantzat, bada, jaten baditu ere ondora edo lurrera datozen sagar ale edo beste pruta bakoitz batzuk, geyen bat mantentzen da elbi aundi, kakalardo, izai, chichare,

(1) Golondrinas y sus congéneres.

bare, karakola ta beste lurreko alimaniakiñ, garbitubaz ereizioko lurrak, baita ere landareak, beren gaitzkiñetatik. Baita galtzen ere ditu zirau, suge ta beste alimani puzoitsu ta nazkagarriak, ateratzen dituela zulotatik eta illtzen dituela bere arantza zorrotz eta ortz piñ gogorrakiñ. Trikuaren aragia guchi bezela biguna ta gozoa da, ta bere gibelak balio du miñ edo gaitz batzun sendakiñetarako.

Muskarra, askok uste degunetik bestera alimani gaitzgabea da ta nekazarien mesedegarri bat, bada ezertan kalterik egiñ gabe, arrapatzen ta jaten ditu šomorro kaltegarri asko; oyen artean, armiarme, kakalardo, elbi, elbiaundi, liztor, kirkir, langosta, ar eta besterik asko, garbitzen dituela arbola, landare ta lurrak modu miragarri batez.

Sagušarrak, ichura onekoak ez diradelarik, egiten dizkate nekazariak mesede ugariak, arrapatzen dituztela beren jira-bira azkarretan aidean, pareta zar, tellatu ertz ta beste tokietan, elbi, elcho, pichilleta, aideko kakalardo, akulumendi eta eziñ izendatu ala, che edolarri, arbola ta landareai kalte egiten diotenak, gizon ta abere aztoratzen dituztenak eta artaraño ugalduraz ezkero aidea zikintzen dutenak.

Len izendatu ditugun eta beste chori asko nekazariaren laguntzalle guztizkoak dira, bada gizonak ez ikusi ta ez ill ditzaken šomorrotalde ugarietatik garbitzen dizka lurrak eta landareak, ala ez balitzake, elchoz eta bestez estaliko lirake baztar guztiak eta asnasik artzeko ez dala zikiñduño litzake aidea. Alaz guztiz ere, ikaratzeko da, arrika, arraultz eta umeak kenduaz, biskakin eta beste modutara, nekazarien eta besteen mutill koškorrak galtzen dituzten zenbakiakiñ, kalte izugarriak egiñaz nekazaritzari ta geren buruai. Eta ori umeak ta larriak. ¡Zer erokerial!

Paguso, eskiñuso ta tortolloak agertzen digute garbitasun, zuritasun ta gaitzgabetasuna, ta jaten badituzte ere azi ta pruturen batzuk, ordaiñtzen dituzte beren mesede ta aragiakiñ.

Eperrak eta galeperrak jaten dituzte modu berean aziren batzuk, baña baitere elbi, chingurri ta beste šomorro chikiak, lurra aztartuaz zirriztu edo chokotatik aterata.

Enaberek arrapatzen dute aideko šomorro che asko, bada geyen bat berakiñ mantentzen dira.

Okilla ta kukua alašen mesedegarri dira nekazariantzat, garbitzen dituzte arbolak, batez ere okillak, beren moko indartsuarekiñ kolpeka azalpetatik, gordean dauden tokitatik, atera erazota, galtzen ere dituzte šomorroak gorde leku oyetan ipiñtzen dituzten arraultzalde izugarriak bakanduaz modu orretan beren ondorena landare guztien mesedean.

Bukatzeko, zozo, birigarro ta ollagorrak aztarka lurrean ta bestela asko šomorro arrapatzen dute, ta orregatik berak eta esan diran guztiak ugaltzera, ta ez bakantzera, sayatu bear luteke Guipuzkoako nekazariak eta alegiña egiñ beargenuke guztiok, geren onerako, ta ez gertatzen dan moduan, ezjakiñez edo biotz charrez, geren ongilleak eta laguntzalleak ondatu, autsitzen ditugula geren chorakeriz, buruzayen agiñdu ta iritzi onak eta sortitzak eman dizkigun lege jakiñtsuak.

JOSE IGNACIO GARMENDIA TA ARREGI

